

वाग्मतीको दुर्गती

अजय दीक्षित

वाग्मतीबाट सुन्दरीजलमा बिजुली निकालिएको छ, बूढानिलकण्ठ र सुन्दरीजलबाट खानेपानी निकालिन्छ र निर्माणका लागि बालुवा भिकिन्छ। अर्थात् काठमाडौंवासीले वाग्मती नदीबाट सक्ने जति फाइदा उठाएका छन्—यसका सट्टामा उनीहरूले वाग्मतीलाई के दिएका छन् ? प्रशस्तै दिएका छन्, शहरवासीहरूले फ्याँक्ने फोहर, औद्योगिक क्षेत्रबाट निस्केको अप्रशोधित घैमल, अस्पतालबाट निस्कने फोहर र विषाक्त रसायनहरू, गलैचा धुँदा निस्कने अम्ल, खेतीवारीबाट रसाएर आउने कीटनाशक औषधीहरू तथा रासायनिक मलहरू र घाटहरूका फोहरमैला सबै वाग्मती नदीमै त चढाइन्छन् नि !

छोटकरीमा भन्दा जनसाधारण र योजनाकार दुवैथरी त्यहाँ फालिएजति सबै कुरा वाग्मतीले बगाएर लैजानै पर्छ भन्ने ठान्दछन्। फलस्वरूप काठमाडौं उपत्यकाबाट बाहिर निस्कने ठाउँ—चोभारको गल्छीमा वाग्मती कहिल्यै सफा नगरिएको चर्पी जस्तो गनाउँछ। चोभारबाट ४५ किलोमिटर मधेशपुग्दासम्म पनि वाग्मतीको 'जल' नुहाउनयोग्य हुँदैन। तर सांस्कृतिक विश्वास र अज्ञानताका कारण मानिसहरू वाग्मती अति प्रदूषित भएका ठाउँहरूमा पनि नुहाइरहेका छन्। जनस्वास्थ्यका क्षेत्रमा यसको परिणाम भयावह छ।

सुन्दरीजलदेखि चोभारसम्म नागबेली पर्दै काठमाडौं उपत्यकाको बीचबाट बगेको वाग्मती नदी मुहानदेखि काठमाडौं शहरसम्म आइपुग्दै अक्सिजनविहीन बनिसक्यो। अक्सिजनका अभावमा हानिकारक कीटाणुहरूलाई नियन्त्रण गर्ने 'अल्ता' र 'प्रोटोजोआ'हरू समेत मरिसकेका हुन्छन्।

काठमाडौंवासीहरूले दिनको १५० टन अर्थात् ५२० घन मिटर फोहर निकाल्छन् भन्ने एउटा अनुमान छ। यसमध्ये आधा फोहर जर्मनीको सहयोगमा सञ्चालित फोहर मैला तथा स्रोत परिचालन केन्द्रले उठाउँछ। बाँकी आधा फोहर वाग्मती

नदीमा फालिन्छ । बग्दो पानीले जे पनि बगाएर लैजान्छ, भन्ने सोचाई त पहिल्यै देखिको हो । तर हिउँदमा घटेर २.०४ घनमिटर प्रतिसेकेण्ड (२.०४ क्युसेक्स) मात्र पानी बग्ने नदीले शहरको यत्रो फोहर बगाउन सक्तैन । बनारस छेउमा २७३० क्युसेक्स पानी बग्ने गङ्गालाई त संसारका फोहर नदीमध्येको मानिन्छ, भने वाग्मतीको के कुरा ?

एउटा सर्वेक्षणमा विष्णुमती नदीको काठमाडौँ शहरभित्रको १.८ किलोमिटर भागमा फोहरका नौवटा डङ्गुर फेला परे, जसको कुल तौल ४० हजार टन हुन्थ्यो । काठमाडौँ शहरको भित्री भागका करिब चार हजार मानिसहरू विहान सबैरै विष्णुमतीका किनारमा दिसा बस्दछन् भन्ने अर्को तथ्याङ्क छ । यस्तो दुर्दशा अर्को कुन नदीको होला र !

नदी होइन ढल

केही वर्षअघिसम्म पनि काठमाडौँ शहरमा आइपुग्नुअगाडि वाग्मतीको पानी निकै सफा हुने गर्दथ्यो । तर अहिले गोकर्णस्थित फोहर थुपार्ने ठाउँबाट रसाउने तरल पदार्थ, नदीमा लगेर छोडिएको खुला ढल र गलैचा थुँदा निस्केका रासायनिक पदार्थहरूले वाग्मती नदीलाई गोकर्ण आइ नपुरदै प्रदूषित पारिसकेका हुन्छन् । यसभन्दा तल त वाग्मती भन् भन् फोहर हुँदै जान्छ ।

डिस्भी नामक इटालियन परामर्शदातृ संस्थाले सन् १९८८ मा वाग्मतीबारे विस्तृत अध्ययन गरेको थियो । सो अध्ययनअनुसार काठमाडौँ र पाटनबाट आउने नदीहरू तथा ढल, खासगरी धोबीखोला, टुकुचा र विष्णुमतीको फोहर पानी मिसिएपछि वाग्मतीमा प्रदूषणको मात्रा बेपत्तासँग बढ्छ । टेकुमा विष्णुमती मिसिएपछि त वाग्मती खुला ढल जस्तै हुन्छ । मानिसका मलमूत्र मिसिनाले पानीमा अक्सिजनको मात्रा एकदमै कम भइसकेको हुन्छ । जैविक प्रदूषण उच्च हुन्छ । नाइट्रेट, फस्फेट तथा कोलीफर्म (मानिसको मलमूत्रबाट हुने प्रदूषण)का हिसाबले पानी साच्चै नराम्रोसँग प्रदूषित हुन्छ ।

काठमाडौँ, पाटन र भक्तपुरका औद्योगिक क्षेत्रहरूबाट ठूलो मात्रामा निस्कने विषालु वस्तुहरूलाई नदीमा फ्याँकिन्छ । उद्योगबाट निस्किएका फोहरलाई नदीमा फाल्नुअघि प्रशोधन गरिँदैन । उदाहरणका लागि बाँसबारी छाला जुत्ता कारखानाले ठूलो मात्रामा क्रोमियम बिनाप्रशोधन धोबीखोलामा फाल्दछ । वाग्मतीका सहायक नदीहरूमध्ये सबैभन्दा प्रदूषित त टुकुचा नै हो । काठमाडौँ शहरको वारपार छिचोल्ने टुकुचालाई हालै एकठाउँमा 'अति पातलो ढल' भनेर चिनाइएको थियो । (...)